

نمادهای مذهبی در معماری ایران



● رقیه سامانی

پیشرفت‌هایی صورت گرفت. ایوان که یکی از عناصر معماری پارسی است نقش ارتباط بخش‌هایی از ساختمان را بازی می‌کند، همچنین فضایی مناسب برای اجرای کارهای تزئینی و نماسازی می‌باشد.

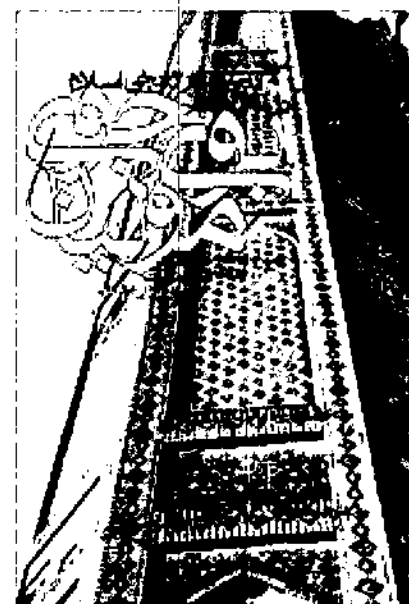
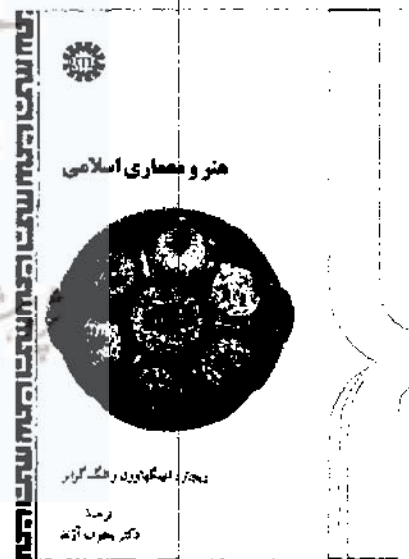
با رواج گچ و آهک، معماران پارسی توانستند طاق‌زنی را به اوج قدرت برسانند و آن را همچون تاجی بر فراز ایوان‌ها برافرازند. در طاق‌های گوشواره‌ای نخستین گام به سوی گنبدسازی ساسانیان برداشته شد و استعمال تزئینات و گچ‌کاری، پایه‌ای شد برای کاشی‌سازی که بعدها از هنرهای غرورآفرین ایرانیان گشت.

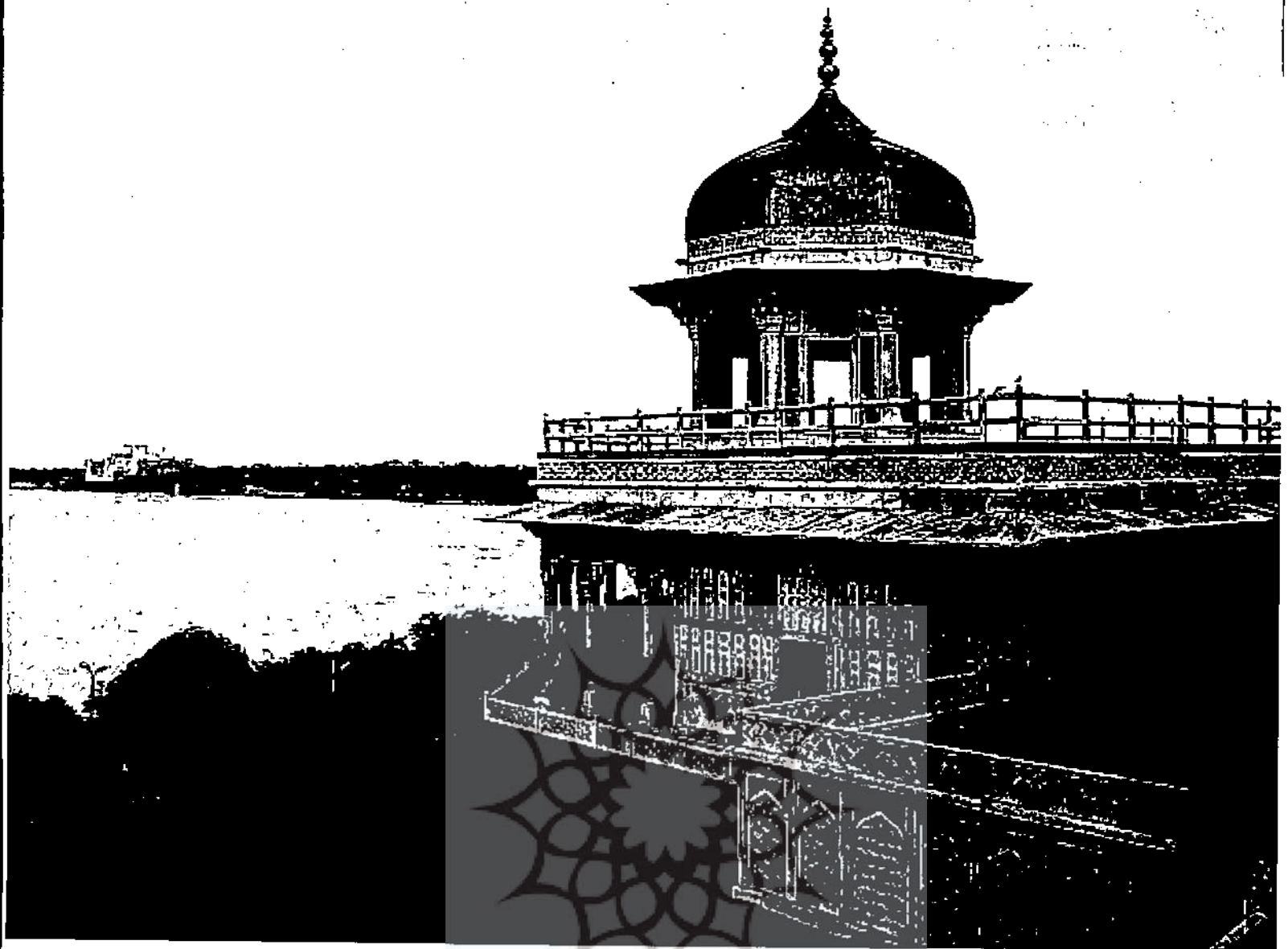
آتشکده‌ها با روش چهار طاقی بنا می‌گشتند، با ورود اسلام و با تغییراتی جزئی این آتشکده‌ها تبدیل به مسجد گشتند. به این ترتیب که آتشگاه را برداشته و چهارطاقی را تبدیل به محراب می‌کردند. سپس با استفاده از تزئینات هنر اسلامی، رنگ و بوی جدیدی به بنا می‌بخشیدند.

در واقع قبل و بعد از اسلام، تزئینات نقش مهمی در معماری ایران ایفا کرده است. با بررسی تکنیک‌ها و شیوه‌های تزئینی در دوره‌های مختلف، می‌توان به هدف استفاده از تزئینات پی برد. به طور مثال در دوره هخامنشی این تزئینات بیشتر در خدمت نمایاندن قدرت و اقتدار شاهان هخامنشی (آنچنان که در تخت‌جمشید دیده می‌شود) بوده است. استفاده از سرستون‌هایی به شکل سرگاو، در این دوره هم جنبه تزئینی داشته و هم جهت برپا داشتن تیرها بر روی ستون‌ها، دارای کاربری سازه‌ای بوده‌است. البته تقدس این جانور به عنوان یک جانور، توتمیک ریشه‌های اعتقادی این صورت را نیز باز می‌تاباند. هم‌چنین به کاربردن شکل‌هایی از گیاهان

بشر از زمانی که خود را شناخت، به دنبال کمال و آفرینش زیبایی بوده است. حتی در ابتدایی‌ترین آثار به دست آمده از انسان، به طور مثال در ظروف سفالین، سعی در ایجاد فرم‌های متقارن و ایجاد رنگ‌ها و تناسبات زیبا به چشم می‌خورد. بشر به مرور زمان، سعی خود را در گسترش این زیبایی در زمینه‌های متنوع به کار بست به طوری که در ساخت مسکن، فرم‌ها و فضاهایی به وجود آورد که هر چند ابتدایی اما در عین حال دارای تناسبات و ارتباطات کاربردی و زیبایی بودند. در میان سرزمین‌هایی که آثار زندگی گذشته را در خود حفظ کرده‌اند، فلات ایران موقعیت ممتازی دارد. در سراسر مغرب‌پارت، مجموعه‌های گوناگون از آیین‌ها و خدایان سامی، بازار گرمی داشتند. آیین‌های بدوی پرستش کوه‌ها، آب‌ها، رودها، دریاچه‌ها، درخت‌ها و سنگ‌ها و به خصوص آنها که یونانیان **baetyla** می‌نامیدند، رواج داشت.

تنوع معماری دینی دوره اشکانی، بازتابی از تعدد ادیان و مذاهب در دوره مزبور است. پارسی‌ها زمانی که با سکاها معاشر بودند، آفتاب، ماه و ستاره‌ها را می‌پرستیدند، سپس که با پارسی‌ها و مادها معاشر شدند، اهورمزدا را پرستش کردند و چون در ایران، پرستش مهر و ناهید رواج داشته، پرستش آنها هم در معتقدات پارسی‌ها داخل شد. پس از ورود اسکندر به ایران، پرستش برخی ارباب و انواع یونانی نیز، جزو مذهب شاهان اشکانی گردید. مجسمه‌های کوچک پیدا شده در مغرب ایران، نمودار بسیاری از این خدایان است. در راستای این تغییر و تحولات، در زمینه معماری نیز





از دیگر ویژگی‌های معماری اسلامی، تأکید بر وحدانیت و یگانگی خداوند در تمامی عناصر و جزئیات می‌باشد که از گنبد و مناره‌ها گرفته تا جزئیات کاشی‌کاری را شامل می‌شود. یکی از نتایج اصل متافیزیکی توحید، اهمیت معنوی فضای خالی است. اصل توحید در کلمه شهادت یعنی لا اله الا الله متجلی است. اگر اشیا را به مفهوم متداول معنی کنیم، آنگاه خلاء یعنی آنچه از اشیا تهی است، مظهر حضور پروردگار خواهد بود. به کارگیری فضای خالی در معماری اسلامی یکی از ابزارهای نشان دادن وحدت، به‌شمار می‌رود.

باتوجه به شرح مختصری که در رابطه با خصوصیات هنر و معماری اسلامی داده شد، در اینجا به بررسی المان‌های تزئینی در معماری اسلامی می‌پردازیم.

- خطاطی: به دلیل نقشی که خوشنویسی در ثبت نام خداوند دارد، خطاطی به عنوان یکی از مهم‌ترین هنرهای تزئینی اسلامی به‌شمار می‌آید. تقریباً تمامی ابنیه اسلامی دارای انواعی از حکاکی‌های روی سطوح سنگی، گچی، مرمر و یا موزاییک هستند که ممکن است این نوشته‌ها آیاتی از قرآن و یا اسامی خداوند باشند. خطاطی به طور تنگاتنگی با هندسه در ارتباط است. گاهی اوقات لغات

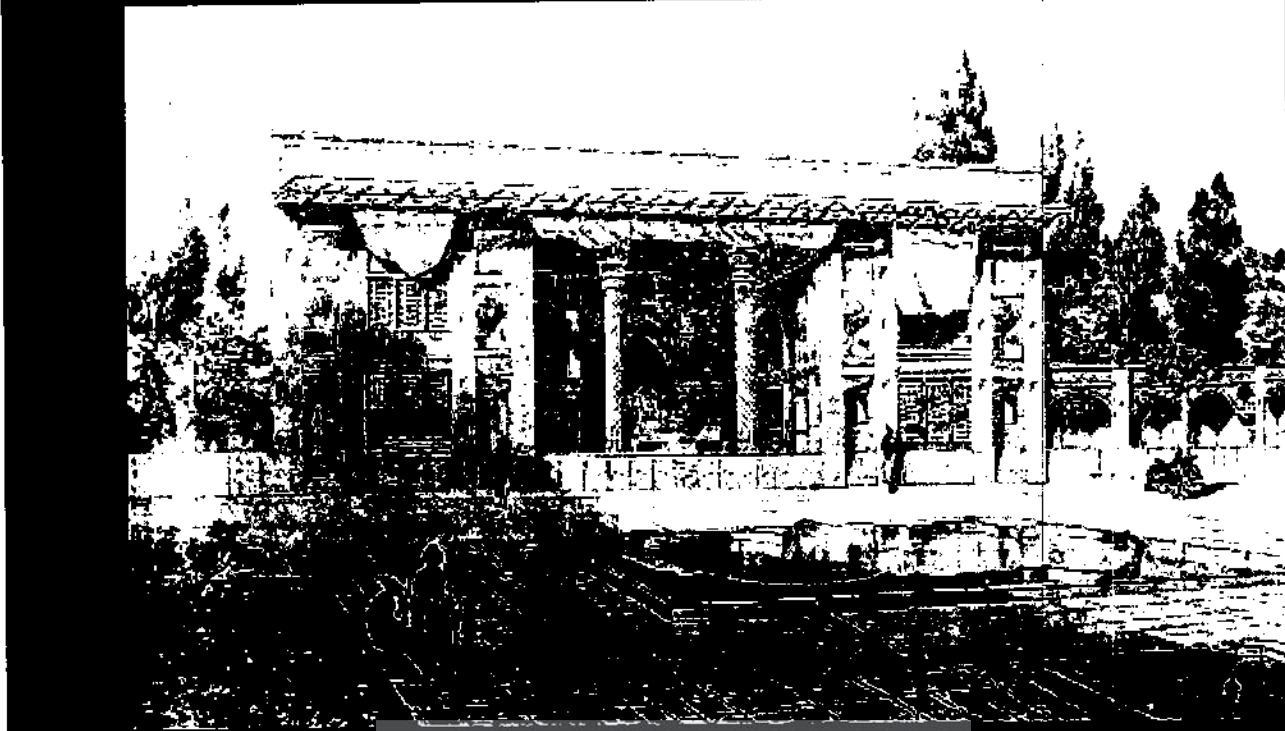
به سطح هنرهای عمده رسیده‌اند. در معماری ایران، علاقه به سطوح تزئینی با علاقه به اشکال و فرم‌های ساختمانی برابر است. یکی از اصولی که در هنر تمامی جهان اسلام به چشم می‌خورد، کاربردی بودن هنر است. در واقع در تفکر هنرمندان اسلامی «هنر برای هنر» وجود ندارد و این همان تفکری است که همیشه حتی قبل از ورود اسلام، در معماری ایران به وضوح دیده می‌شود.

یکی از خصوصیات طرح‌های اسلامی، سیالیت و روانی فضا می‌باشد. به دلیل اینکه در زندگی روزمره اسلام، تزئینات و اسباب بسیار کمی در نظر گرفته شده، این نوع تزئینات به صورت لایه‌هایی در سقف، کف و دیوارها ظاهر می‌گردند. پیچیدگی اثرات هنری این لایه‌ها و سطوح تزئینی با استفاده از فرش‌ها و کوسن‌ها، که معمولاً دارای ارتباط نزدیکی با طرح‌های تزئینی دیوارها و سقف‌ها هستند، غنی‌تر می‌گردد. گاهی اوقات برای ایجاد فضایی سیال و روان از طرح‌های گیاهان و طبیعت استفاده می‌شود. به طور مثال در مقبره اعتمادالدوله، کف مرمری حکاکی شده‌ای وجود دارد که کاملاً به فرش‌های همدوره این بنا، شباهت داشته و تداعی‌کننده طبیعت می‌باشد.

همچون درختان سرو بر دیوارهای سنگی تخت جمشید، نشانگر احترام و توجهی است که ایرانیان باستان برای طبیعت پیرامون خود قائل می‌شدند. این گونه استفاده سمبلیک از طبیعت، پس از اسلام، جلوه‌های دیگر یافت و در جهت تمرکز حواس انسان به سوی ذات اقدس الهی، به‌کار گرفته شد. این المان‌های تزئینی، همان‌گونه که قبل از اسلام دارای عملکرد سازه‌ای نیز بودند، پس از ورود اسلام نیز، کاربردی و متحد با دیگر عناصر ساختمان عملکرد داشته‌اند.

در طراحی اسلامی و به خصوص معماری، تزئینات مهم‌ترین عنصر وحدت بخش محسوب می‌گردد. معمولاً یک نوع خاص تزئینات برای نوع خاصی بنا یا موضوع به‌کار برده نمی‌شود. در مقابل اصول نظری برای تزئینات وجود دارد که شامل هنر تمامی موضوعات جهان اسلام و قابل کاربری برای تمامی ساختمان‌ها و اشیا در تمامی زمان‌ها می‌باشد. از اینجاست که در اسلام، رابطه تنگاتنگی بین معماری و هنرهای وابسته آن به وجود می‌آید.

هنر ایران در همه اشکال خود، همیشه تزئینی بوده است. هنرهایی که در مغرب زمین «صغیر» نامیده می‌شوند، در ایران به قدری مورد توجه قرار گرفته‌اند که



تنها مانند الله یا محمد در شکل‌ها و سازماندهی‌های هندسی خاصی بر روی سطح یک دیوار تکرار می‌شوند. - هندسه:

در هنر و معماری اسلامی، هندسه دارای اهمیت و مفهوم ویژه‌ای است. هنرمندان اسلامی فرم‌های هندسی را با مهارت خاصی تا حد نوعی پیچیدگی، پیشرفت داده‌اند. این اشکال پیچیده نشانگر علاقه هنرمندان برای آفرینش فرم‌های متکسر و متقارنی است که به طور یک چرخه همان‌گونه که در چرخه زندگی طبیعی مخلوقات دیده می‌شود، تکرار می‌شوند. این هندسه به گونه‌ای است در عین حال به وجود آورندهٔ انتظام، اتحاد و تامل

بصری بین فضاهای مثبت و منفی می‌باشد.

یکی از اشکال هندسی که دارای کاربرد بسیار زیادی در ابنیه اسلامی می‌باشد، مقرنس نام دارد. استفاده از مقرنس به خصوص در سر در ورودی مساجد نه تنها با شکست و انعکاس نور و ایجاد سایه روشن، نقش تزئینی دارد، بلکه باربری ساختمان را نیز به عهده دارد. این‌گونه طرح‌ها با تغییرات رنگ و نور، باعث ایجاد نوعی توهم و تولید طرح‌های مختلف از یک طرح واقعی در ذهن می‌گردند.

- طبیعت:

احترام به طبیعت، ریشه‌های عمیق فرهنگی در معماری

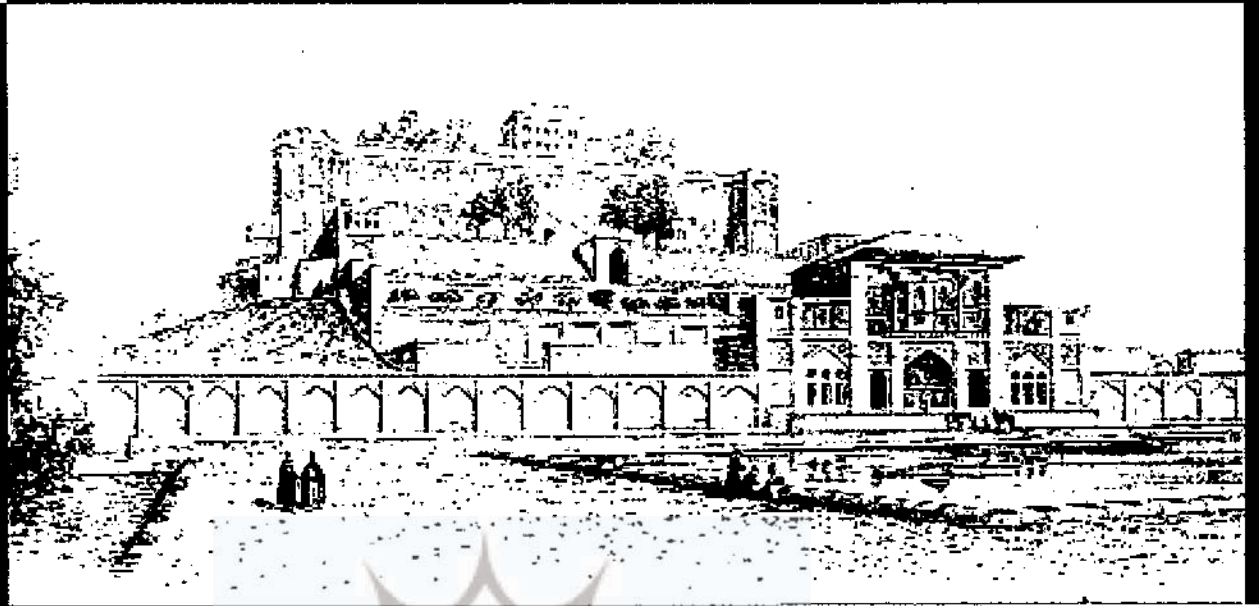
شده، به ساقه اصلی بازمی‌گردند. این تناوب حرکتی ریتمیک و بی‌انتهای، که توسط تکرار خطوط منحنی شکل تفهیم می‌شود، طرحی متعادل و آزاد را ایجاد می‌نماید. در اینجا می‌توان اثرات فضای سه بعدی که توسط تغییرات در ضخامت، رنگ و بافت ایجاد می‌شود را درک نمود. نمونهٔ بارز پیوند معماری با طبیعت را می‌توان در عمارت هشت بهشت مشاهده نمود که در آن هرگاه از سطوح مختلف عبور کنیم، طبیعت و برشی از آسمان در کنار ما و در زوایای مختلف وجود دارد. - نور:

برای بسیاری از مسلمانان، نور سمبلی از وحدانیت

ایران دارد. همچنین اشارات فراوان در کتاب آسمانی دربارهٔ گیاه، نور و اجزاء طبیعت، موجب شده است که در معماری اسلامی، حضور طبیعت همه جانبه باشد. هنرمندان اسلامی، طبیعت را با دقت بسیار زیادی دوباره تولید می‌کنند. آن‌ها گل‌ها و درختان را به‌عنوان موتیف‌های تزئینی در اشیاء و ساختمان‌ها به کار می‌برند. در کاشی‌کاری سبک اسلامی گیاهان به طور هندسی توسط یک ساقه بلند که به تدریج گیاهانی از آن جدا می‌شوند، به کار می‌رود. ساقه‌های جدید، تولیدکنندهٔ ساقه‌های دیگر متقارن و پربرگی می‌باشند که پس از انشعابات فراوان، دوباره جمع‌آوری و متحد



کتاب ماه هنر / مرداد و شهریور ۱۳۸۰



یزدان پاک می‌باشد. در معماری اسلامی نور به عنوان یک عنصر تزئینی با پیراستن سایر عناصر یا بوجود آوردن شکل‌ها، باعث تولید طرح‌های نو می‌گردد. نور با ایجاد توهم ادامه یافتن فرم‌ها و شکل‌ها می‌تواند کیفیتی پویا به معماری ببخشد. همچنین ترکیب نور و سایه باعث ایجاد کنتراست‌های شدید به خصوص در بافت‌های آجری و خشتی، می‌گردد.

آب -
در مناطق اسلامی که دارای آب و هوای گرمی هستند، آبی که در حوض‌های حیاط مرکزی و فواره‌های آن قرار دارد، دارای دو خاصیت خنک‌کنندگی و تزئینی است. آب نه تنها معماری را در خود منعکس می‌سازد بلکه به عنوان عاملی برای تأکید بر یک محور بصری، مورد استفاده قرار می‌گیرد. به طور مثال در «باغ سازده» واقع در کرمان، تأکید بر محور بصری که منتهی به عمارت شاه‌نشین باغ است، توسط آب صورت می‌گیرد. برای چشمان بی‌تجربه غربی‌ها، تزئینات اسلامی شاید به نظر خنثی و بی‌اثر باشند، اما با بررسی معماری اسلامی در اقلیم‌ها و در نزد اقوام مختلف می‌توان به این نتیجه رسید که هنر تزئینی در اسلام همانند سایر هنرهای اسلامی، هنری کاربردی و در خدمت عملکرد می‌باشد. مهم‌ترین مسئله در هنر تزئینی معماری اسلامی این است که هرگز تزئینات ایجاد نمی‌گردند بلکه تزئینات برای مزین ساختن سازه‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند تا هنر در خدمت کمال انسان‌ها (مخاطبانی که برای آنها طراحی می‌کنیم) به کار گرفته شود.

منابع:

- Color and symbolism in Islamic| leight centuries of the file - marker's and Hudson, 1996. Architecture art - london - Thames

1970. Cambridge of Islam in building's AKA/A/ Jakarta, 1990. Expressions Indonession Inst of Architects;

- معماری اسلامی ایران - تألیف دونالدن ویلبر - ترجمه عبدالله فریار - شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- کاشی‌کاری ایران - دوره اسلامی - دفتر دوم گره‌کشی
- تألیف محمود ماهرالنقش - انتشارات موزه رضا عباسی، معماری - شهرسازی و شهرنشینی ایران - محمدرضا تقوی‌نژاد دیلمی - انتشارات فرهنگسرا

- The art and architecture of islam: S.Blair and Jonathan M.Bloom. and London. 1250-1800 Sheila Yale University press- New Haven 1964. Hong John D: Islamic Ed., Milan, 1975 Khansari London, Madaga Ed., Architecture: Electra M./ Yavari M.,Espaoce person, Belgique, 1990. History of Islam, cambridge,